

פרשת שפטים

הרב אמנון בזק

את מי מייצגת העגלה הערופה

לְבִלְתִּי הַפְּסוּתָה (יחזקאל כ"ד, ט-ז)³ דם הנרצח זועק אל השמים ותובע כפרה. ומה תקנתו? הדבר מפורש בסוף ספר במדבר:

וְלֹא תִחַנְּפוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם בָּהּ כִּי הָדָם הוּא יְחַנְּפוּ אֶת הָאָרֶץ וְלֹא אֶרֶץ לֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שִׁפַּךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ (במדבר ל"ה, לג).

הדרך לכפר לארץ היא בדם הרוצח. ארץ ישראל בפרט אינה יכולה לשאת שפיכות דמים, ולא ייתכן שאדם נרצח והרוצח לא יבוא על עונשו. בהשאלה ניתן לומר שדם הנרצח מטמא ו'מלכלך' את הארץ, ו'חומר הניקוי' היחיד הוא דמו של הרוצח.⁴

מה ייעשה כאשר נמצא בסביבות העיר חלל ולא נודע מי הכהו? במה יתכפר לארץ ובמה תטהר? ניתן להציע שהעגלה הערופה מייצגת את הרוצח, ועריפתה משיגה, באורח סמלי, דם לכפרת דמו של הנרצח. בעריפת העגלה באים זקני העיר לומר שאין להם כל חלק ברצח הזה, והם מבצעים טקס סמלי שבו הם 'מענישים' את הרוצח האלמוני ו'יוצרים' את הדם הנדרש.

אמנם שלא כספר במדבר, הן בכפרת הארץ, פרשתנו מדברת על כפרת העם: "כִּפֹּר לְעַמְךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ ה' וְאֵל תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמְךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם" (פס' ח). ברם, ניתן לומר שכשם שהארץ זקוקה לכפרה, כך זקוק גם העם לכפרה; כי דמו הנקי של הנרצח לא רק מטמא את הארץ, אלא גם מכתים כתם חמור את עם ישראל. ואכן, במקום אחר בפרשתנו – בדין ערי המקלט – כורכת התורה זה בזה את הפגם שפוגם דם נקי בארץ עם הפגם שהוא פוגם בעם. התורה מדגישה שיש להקל על רוצח בשגגה להימלט, ולהימנע משפיכות דם של חפים מפשע, הפוגעת בעם ובארץ גם יחד: "וְלֹא יִשְׁפֹּךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה עֲלֶיךָ דָּמִים" (י"ט, י). אם כן, ניתן להשוות גם את כפרת העם לכפרת הארץ, ולומר שגם כפרת העם מותנית בשפיכת דם סמלית של 'הרוצח', ורק

כִּי יִמְצָא חָלָל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ נָפֶל בַּשָּׂדֶה לֹא נֹדַע מִי הִכָּהוּ. וַיָּצְאוּ זִקְנֵיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ וּמְדוּדוֹ אֶל הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹת הַחָלָל. וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֵבָה אֶל הַחָלָל וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא עֲגֹלֹת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא עֲבָד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא מְשַׁכָּה בְּעַל. וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא אֶת הָעֲגֹלָה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע וְעֲרְפוּ שָׁם אֶת הָעֲגֹלָה בְּנַחַל. וְנָגְשׁוּ הַהֲנֻמִּים בְּנֵי לְוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁרְתוֹ וּלְבָרְךָ בְּשֵׁם ה' וְעַל פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נִגְעָה. וְכָל זִקְנֵי הָעִיר הַהוּא הַקְּרֵבִים אֶל הַחָלָל יִרְחֲצוּ אֶת יְדֵיהֶם עַל הָעֲגֹלָה הָעֲרֹפָה בְּנַחַל. וְעָנּוּ וְאָמְרוּ יְדֵינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ. כִּפֹּר לְעַמְךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ ה' וְאֵל תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמְךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם. וְאֵתָה תִּבְעַר הַדָּם הַנָּקִי מִקֶּרֶבְךָ כִּי תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה' (כ"א, א-ט).

פרשה קצרה זו, החותמת את פרשת השבוע, מעוררת כמה וכמה שאלות. אנו נתמקד כאן בשאלה מה טיבה של העגלה הערופה ואת מי היא מייצגת.¹ אגב כך ננסה לעמוד גם על שאלות אחרות, כגון מדוע לוקחים עגלה אשר לא משכה בעול, מדוע היא נערפת בנחל איתן דווקא, ומה תפקידם של הכוהנים בכל העניין.

דם הרוצח

ובכן, את מי מסמלת העגלה הערופה? תשובה אפשרית אחת היא שהעגלה מייצגת את הרוצח הנעלם, ודמה נשפך כתחליף לדמו של הרוצח.² אפשרות זו מבוססת על תפיסה נפוצה במקרא, שדם שנשפך שלא כדין זוקק כפרה, ואינו מניח לעולם לנהוג כמנהגו. כבר ברצח הראשון בהיסטוריה נאמר: "קול דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֶדְמָה" (בראשית ד', י), וכן מצינו בנבואת יחזקאל: "כִּי דָמָה בְּתוֹכָהּ הָיָה עַל צַחֲיִי סָלַע שָׁמַתְהוּ לֹא שִׁפְכְתֶהוּ עַל הָאָרֶץ לְכִסּוֹת עֲלָיו עֵפֶר. לְהַעֲלוֹת חֲמָה לְנִקְם נִקְם נִתַּתִּי אֶת דָּמָה עַל צַחֲיִי סָלַע

3 בזה תובן גם זעקתו של איוב: "אָרֶץ אֶל תִּכְסֵי דָמִי וְאֵל יְהִי מְקוֹם לְזַעֲקָתִי" (איוב ט"ז, יח). ומסתבר שכך יש להבין גם את מעשיה של רצפה בת איה, שלקחה את גופותיהם של צאצאי שאול המוקעים והניחה אותן על הסלע מבלי לקברן (שמ"ב כ"א), כדי להעלות את זעקתם השמימה.

4 ואכן, בארמית משמעו של השורש כפר הוא ניקוי. יש לציין שהדם משמש בתפקיד דומה גם בהקשרים אחרים, והבולט שבהם הוא קרבן החטאת, שדמו מכפר ומחטא את המזבח מטומאות בני ישראל, דהיינו מן החטאים שדבקו במזבח, פגמו בו, טימאוהו ו'לכלכו' אותו; משום כך מכונה הכוהן העוסק בקרבן החטאת "הַכֹּהֵן הַמְחַטֵּא" (ויקרא ו', יט). וכן מצינו בטהרת בית המנוגע: "וְחִטָּא אֶת הַבַּיִת בְּדָם הַצֵּפוֹר... (שם י"ד, נב).

1 אמנם ניתן לטעון שהעגלה אינה מסמלת דבר, אלא היא אמצעי למטרות אחרות. הרמב"ם טוען במורה הנבוכים (חלק ג פרק מ) שהמטרה היא רק ליצור תהודה לרצח, על מנת להביא לגילוי הרוצח: "ואי אפשר על הרוב עם החקירה ויציאת הזקנים העומדים ולקחת העגלה, שלא ירבו דברי בני אדם, ואולי בפרסום העניין יודע ההורג ויאמר מי שידעו או שמע ענייניו או הורוהו על זה אמתלאות: פלוני הוא ההורג". רמב"ן חלק עליו, וכתב: "ולפי דעתי יש בו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ, שעיר המשתלח ופרה אדומה, ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים"; אבל גם לפי פירושו, אין העגלה הערופה מסמלת שום דבר הקשור לרצח.

2 כיוון זה עולה מדברי שד"ל בפירושו לפרשתנו.

עתה, משהודגש הצורך בכפרה, באים "כל זקני העיר" ואומרים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו". "הדם הזה" הוא דם העגלה הערופה, המייצג את דם הנרצח, שאמנם נרצח בידי מישהו מן העיר, אך שלא בידיעת רשויות העיר.⁸ רחיצת הידיים על "הדם הזה" מבטאת את ניקיון כפיהן של רשויות העיר ממעשה הרצח ומקשר לרצח. אכן, על בני העיר רובץ "דם נקי", אבל מקום הטקס ותפילתם של כל זקני העיר⁹ – "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל"¹⁰ – יביאו כפרה לדם שנשפך.

נמצאת אומר: טקס עריפת העגלה מבטא שני צדדים שונים בפרשה. מצד אחד, אכן מוטלת אשמה על העיר הקרובה לנרצח, שהרוצח יצא, מן הסתם, מתוכה. מצד שני, אין לדיינים אלא מה שעניינם רואות, על כן אין הם יכולים להיות אחראים למעשה ש"עינינו לא ראו", ולא ניתן להעניש על חטא של רוצח אלמוני שביצע את מעשהו בסתר, הרחק מעין רואה. טקס זה מבטא אפוא הן את האחריות של אנשי העיר הן את זכותם לכפרה. בשובם לעיר יכולים בני העיר לחוש הקלה, על שנעשה תהליך כפרה לרצח, מצד אחד; אך מצד שני, התהליך כולו יחדד בהם את תחושת האחריות הכללית שמטיל עליהם הרצח.

• כח הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תשע"א
 • עורך: בעוז קלוש
 • בית המדרש הווירטואלי
 • מיסודו של
 • The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash

8 לכאורה יש כאן קושי: אף אם המילים "הדם הזה" מכוונות לדם הנרצח, מכל מקום, ברי שבפשוט הכוונה גם לדם העגלה, ואם כן, כיצד יכולים כל זקני העיר לומר "ידינו לא שפכו את הדם הזה"? נראה שהתשובה לכך קשורה לשאלה מי עורף את העגלה, שנידונה בהערה הקודמת. אם זקני העיר הם שעורפים את העגלה, יש לומר שההבחנה היא בין "זקני העיר" ששפכו את הדם בשחזור הרצח ובין "כל זקני העיר", המייצגים את הרשות האחראית על העיר כולה, המודיעה ברבים שאין לה חלק ברצח זה. אם העריפה בוצעה בידי אנשים אחרים, אזי דברי זקני העיר ברורים יותר: אכן, אלמוני מן העיר רצח את ההרוג, אך הם אינם יודעים על כך דבר.

9 בהנחה שהמילים "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל" (פס' ח) הן המשך דברי זקני העיר, לאחר ההכרזה "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו". אמנם רש"י כתב, על פי חז"ל, שאת המילים הללו אומרים הכהנים, הנזכרים בפס' ה: "ונגשו הכהנים בני לוי כי גם בחר ה' אלהיך לשירתו ולקרבן בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע". סביר להניח שמירש כך משום שאם לא כן, לא מצונו לכהנים שום תפקיד מעשי בפרשה זו, שאין בה לא "ריב" ולא "נגע" לדון בהם. ברם, על דרך הפשט נראה שפס' ח-ט הם רצף אחד, הנאמר כולו מפי זקני העיר. מסתבר שתפקיד הכהנים הוא סמלי – לייצג את הקשר בין עם ישראל ובין הקב"ה – וזקני העיר מתפללים לה' דרך הכהנים. דיבור לה' דרך הכהנים מופיע בספר דברים בכמה מקומות, כגון בפרשת מקרא ביכורים: "ובאת אל הכהן אשר יהיה בקימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו" (כ"ו, ג).

10 מסתבר שהמילים המסיימות את הפסוק – "ונכפר להם הדם" – אכן אינן מדברי הזקנים (עיין בהערה הקודמת), אלא "הכתוב מבשרם שמשעשו כן, וכפר להם העון" (רש"י).

בה יתבער ממנו הדם הנקי שנשפך, כאמור בסוף פרשתנו: "ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ה'".⁵

אכן, כיוון זה עולה בקנה אחד עם פרשיות שונות ועם רעיונות מהותיים העולים מהן. אבל יש בו גם קושי בולט. המילה "דם" נזכרת בפרשה קצרה זו ארבע פעמים, ובכולן מדובר בדם הנרצח, ולא בדם הרוצח: "ועינו ואמרו: ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו. כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם. ואתה תבער הדם הנקי מקרבך...". נראה אפוא שיש ללכת בכיוון אחר.

דם הנרצח

בביאור מהותה של העגלה הערופה כתב רש"י על פי חז"ל: "אמר הקדוש ברוך הוא, תבא עגלה בת שנתה שלא עשתה פירות ותערף במקום שאינו עושה פירות, לכפר על הריגתו של זה שלא הניחוהו לעשות פירות". לפי דבריו, העגלה הערופה מסמלת את ההרוג, ועגלה זו, "אשר לא עבד בה אשר לא משכה בעל", ומקום עריפתה – "נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע" – מסמלים פוטנציאל שלא מומש.⁶

על פי גישה זו ניתן לומר, שעריפת העגלה מבטאת את אחריות העיר למעשה הרצח. סביר להניח שהרוצח בא מתוך "העיר הקרבה אל החלל". משום כך מבצעים אנשי העיר מעין שחזור של הרצח: זקני העיר מורידים את העגלה אל הנחל, ושם היא נערפת.⁷ מעשה זה מייצג את מעשה הרוצח, שבא, ככל הנראה, מעירם, ובו מסתיים השלב הראשון של התהליך.

5 רעיון זה נוגע גם לפרשת ערי המקלט. גם שם יש דם נקי של אדם שמת, ולא ניתן לכפר לארץ על ידי דם הרוצח, שעשה זאת בשגגה. שם יש דרך כפרה אחרת: הרוצח נשלח לעיר מקלט עד מות הכהן הגדול, המכפר על בני ישראל בכל שנה ביום הכיפורים; הדם שנשפך מתכפר אפוא במותו של הכהן הגדול.

6 אמנם דבר זה תלוי בפרשנות המילים "נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע". לדעת רש"י הכוונה לנחל "קשה, שלא נעבד", כלומר ואדי יבש, שלא נעבד ולא נזרע. אבל הרמב"ם כותב ש"נחל איתן" היינו "נחל שהוא שוטף בחזקה" (הלכות פ"ט ה"ב), והמילים "לא יעבד בו" הן איסור לעבוד בו בעתיד (שם פ"ה ה"ט) (מקור המחלוקת במסכת סוטה דף מה ע"ב, עיין שם). על דרך הפשט נראה שיש לחלק בין שני הביטויים. פירוש הרמב"ם למושג "נחל איתן" מסתבר יותר, במיוחד לאור הפסוק "אתה בקעת מעין ונחל אתה הובשת נהרות איתן" (תהילים ע"ד, טו), שנראה ממנו שנחל איתן הוא נחל מלא מים. אבל בביאור המילים "אשר לא יעבד בו" נראים יותר דברי רש"י, בפרט לאור ההשוואה לעגלה עצמה, "אשר לא עבד בה".

7 מפשט הפסוק אין ברור מי עורף את העגלה. ניתן לומר ש"זקני העיר", המצווים בתחילת הפסוק להוריד את העגלה אל הנחל, הם שעורפים אותה: "והורדו זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל איתן... ויפרו שם את העגלה בנחל". מצד שני, ייתכן שהמילה "ויזרע" אינה מוסבת על זקני העיר, ונושאה סתמי. תחביר מעין זה שכיח במקרא, ונציין לדוגמה פסוק מפרשה הקרובה במקצת לפרשת עגלה ערופה – פרשת פרה אדומה, שאף בה נאמר "אשר לא עלה עליה על" (במדבר י"ט, ב). נאמר שם: "ונתתם אתה אל אלעזר הכהן והוציא אתה אל מחוץ למחנה וישחט אתה לפניו. וילקח אלעזר הכהן מדם באצבעו והזה אל נחש פני אהל מועד מדמה שבע פעמים" (שם, ג-ד) – וברור שהפעולות הנזכרות באמצע, בין שני האזכורים של אלעזר הכהן, אינן מתבצעות בידו (שהרי נאמר "וישחט אתה לפניו", וכפירוש רש"י שם: "זו שוחט ואלעזר רואה").

*
* http://www.etzion.org.il/vbm האתר בעברית: *
* http://www.vbm-torah.org האתר באנגלית: *
*
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* office@etzion.org.il דוא"ל: *
*
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
* .....